

Носко М.О.,
ректор ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки, психології та методики фізичного виховання,
член-кореспондент НАПН України

К.Д. УШИНСЬКИЙ І РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

У статті розглянуто значення видатної постаті К.Д. Ушинського як фундатора, творця глибокої педагогічної системи, та його впливу на розвиток наукової думки Чернігово-Сіверського краю другої половини XIX - початку XX століть

Ключові слова: педагогічне новаторство, педагоги Чернігівщини, науково-педагогічна творчість.

Завжди, коли читаєш – пишеш – говориш про Костянтина Дмитровича Ушинського, дивуєшся: – Яка геніальність, яка енциклопедичність вченого, який талант, творчий запал і хист, який далекоглядний! Читаєш його праці і дивуєшся глибині його думки. Значення Ушинського у розвитку педагогічної думки колосальне. Він став основоположником, творцем глибокої, стрункої педагогічної системи. Масштаби і глибина його педагогічного новаторства справили величезне враження на його сучасників і на наступні покоління вітчизняних педагогів. Той факт, що його життя і творчість були пов'язані з Чернігово-Сіверським краєм знайшло особливий відгук саме тут. Чернігівщина дала плеяду видатних педагогів і діячів культури, які збагатили вітчизняну педагогічну думку і науку. Особливу увагу привертала ідея К. Ушинського про соціальність педагогічної науки, її функції у розвитку суспільства, один із головних педагогічних напрямків пошуків Чернігово-Сіверщини визначається створенням національної системи виховання, залучення громадськості до розв'язання педагогічних проблем. Дороговідомі тут були слова К.Д. Ушинського: "Виховні ідеї кожного народу пройняті національністю більше, ніж що не будь інше, пройняті настільки, що неможливо й подумати перенести їх на чужий ґрунт".

Слідом за К.Д. Ушинським педагоги Чернігівщини приділяли увагу постаті вчителя, його ролі у навчально-виховного процесу дороговказом для них стали слова "вчителя вчителів": "Від вчителя народної школи, особливо того, який живе в селі або невеликому містечку, справедливо вимагати, щоб життя його не тільки не давало приводу для спокуси, не тільки не руйнувало поваги до нього в батьках і дітях, а навпаки, було прикладом як для них, так і для інших і не суперечило його шкільним настановам. Тільки за цієї умови він може морально впливати на дітей і його шкільна діяльність буде справді виховною діяльністю". Цінним є думки вченого про роль; статус учителя в суспільстві, про його професійну майстерність. Вплив учителя на учнів, шкільний від підручників і до системи покарань і нагород.

Педагоги Чернігівщини взяли за основу ідею К.Д. Ушинського про нерозривний зв'язок філософських поглядів і теоретичних педагогічних положень. Виходячи саме з таких міркувань, педагоги Чернігівщини внесли вагомий внесок у дидактику у концепції загальноосвітньої школи; сформулювали чимало пропозицій щодо умов навчання і виховання дітей; розвивали класно-урочну систему; вважали урок основною ланкою навчально-виховного процесу.

Поряд із професійними педагогами і вчителями, чимало видатних діячів науки, літератури, культури, життя, яких безпосередньо пов'язане з Чернігівщиною, використовували педагогічні ідеї і думки К.Д. Ушинського. Слід згадати, що вагомий внесок у педагогічну думку вніс ще один земляк Ушинського Пантелеймон Куліш (1819-1897). Він також випускник знаменитої Новгород-Сіверської гімназії й значною мірою під впливом свого земляка він звернувся до проблем педагогіки. У своїй багатогранній літературній і науковій діяльності П. Куліш активно боровся за утвердження рідної української мови, за її використання у навчанні. Його праці "Перегляд українських книжок", "Деякі про виховання дітей". "Виховання дитини" збагатили українську педагогічну думку й зберігають актуальність у сучасних умовах.

Педагогічне спрямування мала літературна творчість видатного поета Леоніда Глібова (1827-1893). У своїх педагогічних роздумах, пропозиціях значну увагу він приділяв питанню співпраці школи, сім'ї, громадськості у справі виховання дітей, відводячи провідну роль школі. На думку педагога, доцільно розвивати естетичне і моральне виховання молоді. Для реалізації цієї мети він пропонував створити мережу позакласних і позанавчальних закладів; організувати клуби для дітей та підлітків, різноманітні за інтересами та захопленнями, проводити пізнавальні вечори відпочинку і не боятися того, що діти "научатся кокетничать". Він був переконаний, що діти ніколи не навчатимуться того, що не характерне для їхнього віку, якщо не буде поганого прикладу вчителя-наставника.

Палким прихильником і послідовником ідей Ушинського виступав *Тимофій Лубенець* (1855-1936) – педагог, методист, громадський діяч. Присвятив понад 50 років життя педагогічній діяльності: вчителював на Чернігівщині й Поділлі, а також у навчальних закладах Києва. Написав понад 30 підручників для учнів початкових шкіл і методичних посібників для вчителів ("Книга для первонаочального читання в школі і дома", "Хрестоматія для первонаочального читання і письменних упражнень", "Педагогічні бесіди", "Зёрнышко", "Про наочне викладання" та ін.). У своїй діяльності він особливу увагу присвятив популяризації педагогічних ідей К. Ушинського та інших вітчизняних педагогів.

Т. Лубенець доводив психолого-педагогічну необхідність навчання рідною мовою, виступав за посилення зв'язку навчання з життям, підготовки дітей до трудової діяльності. Педагог був поборником запровадження загального обов'язкового початкового навчання, поширення освіти серед дорослих, розвиток ініціативи вчителів та підвищення їх педагогічної майстерності. Обстоював широке і вміле використання наочності у навчанні, активізацію методів навчання, розвиток спостереження учнів удома і в школі.

Драматичною видалась доля педагогів, виходить із Чернігівщини, у буремні революційні роки. Спроби реформувати освіту, на основі української ідеї зазнали невдачі, а їх автори пройшли дорогами поневірянь. Великою реформаторкою в цей період виступала Софія Русова. Її ім'я пов'язано з Чернігівщиною. Тут вона народилась, тривалий час займалась громадською й педагогічною діяльністю. Вона увійшла в історію як видатна діячка національно-визвольного руху, педагог, автор підручників, письменниця, літературознавець, перекладачка, автор багатьох досліджень з педагогіки, історії, одна із засновниць Академії науки в Україні, співробітниця численних журналів і передусім великий патріот України.

Її наукові й практичні інтереси були пов'язані з вихованням дітей дошкільного віку, залученням їх до різноманітних видів діяльності художньо-естетичної, навчальної, трудової, ігрової. Значну увагу вона приділяла моральному, розумовому, естетичному, трудовому вихованню. Відштовхуючись від ідей К.Д. Ушинського вона активно відстоювала ідею виховання у колективі – на її переконання, тільки у дитячому товаристві формуються моральність, воля, мужність, цілеспрямованість. Серед методів морального виховання виділяла приклад батьків, учителів; бесіди, моральні вправи, ігри; наголошувала на вихованні позитивних звичок. Розробила класифікацію методів навчання: за характером мислення (індуктивні – аналіз, дедуктивні – синтез і генетичні); за джерелом знань (словесні, наочні й практичні); за характером роботи (робота під контролем учителя, самостійна робота). Винятковий педагогічний і громадський ентузіазм Софії Русової, її палка любов до України в поєднанні з любов'ю до людності планети були (і є) натхненним прикладом для вчителів.

Активним учасником реформаторської діяльності С. Русової виступив ще один наш земляк Степан Опанасович Сірополка. Разом з нею він розробляв і впроваджував у життя освітні документи, що визначали принципи та напрямки розвитку української освітньої галузі. З його творчого доробку можна дістати уявлення про складний і неоднозначний шлях розвитку національної освіти, методи роботи в школі, організацію позашкільної роботи.

Із Чернігівщиною пов'язана доля видатної просвітниці *Христини Алчевської* (1841-1920) – педагога, діяча народної освіти, письменниці. У своїй культурно-освітній діяльності і творчості (на початку 60-х років XIX століття) вона зосередила зусилля на створенні недільних шкіл для дорослих, мета яких – дати освіту простому люду. Разом із проблемою освіти Алчевська ставить питання виховання народу.

Для навчання в недільних школах колектив авторів під її керівництвом вперше створив "Книгу для дорослих", що мала великий попит. Х. Алчевська, продовжуючи справу К. Ушинського, особливу увагу приділяла формуванню культури читання. За її ініціативи і безпосередньої участі побачила світ тритомна праця "Що читати народу?". Крім того, нею була запропонована оригінальна методика проведення літературних бесід з учнями.

Низку цінних педагогічних рекомендацій з методики початкового навчання, зокрема грамоти, читання, розгляду літературних творів, взаємин з учнями, самоосвіти та формуванню педагогічної майстерності вчителя містять у собі посібники Х. Алчевської "Програми викладання в школах", "Каталоги книг".

Х.Д. Алчевська була прихильником ведення вчителями щоденників педагогічних спостережень, важливі вважаючи їх джерелом педагогічного досвіду.

Григорій Ващенко (1878-1967) – загальновідомі шість томів творів педагога: 1) "Виховний ідеал", 2) "Загальні методи навчання: підручник для педагогів", 3) "Виховання волі і характеру", 4) "Праці з педагогіки та психології", 5) "Хвороби в галузі національної пам'яті", 6) "Спогади. Статті".

Спадщина Г. Ващенка потребує ретельного вивчення, критичного осмислення і творчого використання в умовах розбудови національної освіти України.

Серед видатних педагогів Чернігівщини, які збагатили науково-педагогічну думку, слід назвати Л. Глібова, М. Демкова, П. Заболотського, О. Кониського, М. Коцюбинського, Г. Ващенка, і багато інших. І кожен з них вніс свої оригінальні ідеї у розвиток педагогічної науки, які тією чи іншою мірою співзвучні ідеям К. Д. Ушинського.

Михайло Демков (1859-1939) – видатний український педагог, історик педагогіки, організатор освіти. Велику роль у вихованні вчений надавав взаємодії сім'ї і школи. У сім'ї він вбачав один із головних факторів впливу на формування особистості. Педагог наголошував на підготовці молодих людей до створення сім'ї. Поряд з науковими розвідками з історії педагогіки вчений опікувався проблемами виховання і системи педагогічного дослідження основні ідеї вченого були викладені у працях "Система виховання", "Про принципи науки виховання", "Практичні правила і закони", "Педагогічні гіпотези і теорії, їх історичне і сучасне значення".

Педагог залишив велику педагогічну спадщину: двотомна праця "Курс педагогіки для учительських інститутів вищих жіночих курсів і педагогічних класів жіночих гімназій", "О самостоятельных занятиях учащихся", "О нравственном воспитании" та інші праці.

Вплив педагогічних ідей К.Д. Ушинського простежується у педагогічній спадщині *Петра Заболотського* (1877-1914). Усе своє недовге, але багате змістом життя присвятив науковій роботі та освітянській діяльності. Авторитет вчителя, стосунки між учителем і учнем, форми і методи навчання, врахування індивідуальних особливостей кожного, зв'язок науки з практикою; вимога до навчальних посібників є необхідною запорукою покращення роботи в школах, інститутах, університетах. Обґрунтовуючи основні завдання школи, перше місце відводив моральному вихованню, яке розглядав як

важливу частину формування "цілісної" особистості. Мета виховання, на його думку, – формування добра, краси, характеру, спрямування волі та служіння істині.

Олександр Кониський (1836-1900) – письменник, публіцист, громадський діяч і педагог, автор шкільних підручників, організатор недільних шкіл. Особливу увагу О. Кониський приділяв розвитку початкової освіти. Він видав підручники з початкової грамотності "Українські прописи" – 1862; "Арифметика, або щотниця", (1863). О. Кониський наполегливо розробляв навчальну літературу українською мовою для національної початкової школи, уклав рукописи підручників з географії, історії та правознавства, які не були допущені цензурою до друку. У 1882 р. опубліковано його підручник "Перша Граматка, або перша Читанка", у 1888 р. – теоретична праця "Потреба морального виховання", а ще через рік – "Потреба історичного знання".

Значний внесок у розвиток української педагогічної думки XIX – початку XX ст. зробили також Михайло Коцюбинський (1864-1913) – видатний письменник і педагог, прихильник розширення педагогічної підготовки майбутніх вчителів, відкриття педагогічних бібліотек, створення належних умов для праці народних учителів.

У такий атмосфері педагогічних пошуків, новаторства і подвижництва на ниві освіти зародилась ідея створення нового педагогічного закладу – Чернігівського учительського інституту, фундатором і першим директором якого виступив ще один визначний педагог Олексій Павлович Фльоров – випускник Новгород-Сіверської гімназії, а затим – Петербурзького історико-філологічного інституту. Багато років він працював викладачем російської мови та словесності у різних навчальних закладах Одеси: у Ришельєвському ліцеї, у чоловічій гімназії, в Одеському кадетському корпусі, а також приватним викладачем у 5-ій чоловічій гімназії, комерційному та реальному училищах. З 1913 по 1916 рр. Фльоров викладав російську мову та словесність у Петербурзькому 1-ому та 2-ому кадетських корпусах, в Александрівському ліцеї та Павовському воєнному училищі.

Вінцем його педагогічної діяльності стала діяльність у Чернігові. У Чернігівському учительському інституті Олексій Павлович працював з 1916 по 1923 рр. За його клопотанням у 1917 р. Чернігівський учительський інститут переведено до розгляду навчальних закладів вище середнього типу з словесно-історичним, фізико-математичним та природничо-географічним відділеннями. Вимушений залишити інститут він продовжив свою вчительську і науково-педагогічну діяльність.

О. Фльоров був переконаний, що педагогічна праця та педагогічна культура – явище колективне. У співдружності педагогів міцніє вчитель школи і в моральному, і в професійному відношенні. "Если же учитель будет силен как человек и педагог, то ни внешние силы, ни посторонние, ни произвол будут руководить школой, а здоровая педагогика".

Учений сформулював "Метод обучения грамотному письму", а в статті "Ломоносовский путь к книге" Фльоров розробив метод вивченого тексту. У статті "Як боротися з малограмотним читанням" зазначав, що "погане читання відображається на успішному вивченні усіх предметів шкільного курсу".

О. Фльоров рекомендує різноманітні творчі завдання для учнів, підкреслюючи, що активність школярів на уроці – наслідок гарної підготовки вчителя до заняття. Звернення до спадщини О.П. Фльорова поза сумнівом, має значний інтерес.

Науково-педагогічна творчість і діяльність педагогів, послідовників К. Ушинського другої половини XIX – на початку XX ст. мала важливе значення для розвитку освіти у нових історичних умовах XX століття. За радянських часів педагогічна наука набуває офіційно-академічного характеру й продовжує свій розвиток головним чином у вищих навчальних закладах – Чернігівському і Ніжинському педагогічних інститутах. Натомість в умовах комуністичної ідеології продовжувалась справа Костянтина Дмитровича Ушинського. Цей етап розвитку педагогічної освіти може бути предметом окремої доповіді.

Шановні учасники конференції! Я закінчую свій виступ. Тема сьогоднішньої конференції дуже важлива і дуже велика. Її треба розглядати не один день. Це благодатний матеріал для дисертацій. Упевнений: з сьогоднішніх учасників конференції і слухачів будуть майбутні кандидати і доктори наук.

На закінчення хочу згадати, що Новгород-Сіверська гімназія, яку К.Д. Ушинський закінчив 1840 році, сьогодні носить ім'я великого педагога; у Чернігові його ім'ям названа вулиця, а також є обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. К.Д. Ушинського.

Nosko M.

K. USHYN'S'KYI AND THE DEVELOPMENT OF THE PEDAGOGICAL SCIENCE IN CHERNIHIV REGION

The article deals with the value of K. Ushyn's'kyi's outstanding figure as the founder, the creator of a deep teaching system, and his influence on developing the scientific thought of Chernihiv-Sivers'kyi region in the second half of the 19th and in the beginning of the 20th century.

Key words: *Chernihiv region teachers, pedagogical innovation, scientific and pedagogical work.*

Стаття надійшла до редакції 14.04.13